

UTAZÁSOK A MÚLTBAN ÉS A JELENBEN

MAGYARRÁ LETT KELETI NÉPEK

Szerkesztette:

SZOMBATHY VIKTOR

és

LÁSZLÓ GYULA

Köszöntjük az olvasót!

„Keleten nőtt törzsöke fámnak ...”

(Kölcsey)

A magyar népet Kárpát-medencei életében „... annyi balszerencse közt, oly sok viszály” fenyegette, hogy gyakran lebegett felette a nemzethalál veszélye. A középkor ezt Isten büntetésének tartotta (még a Himnuszban is: „Hajh de bűneink miatt, / Gyúlt harag kebledben...”) vagy pedig az lett volna az oka, hogy az idegen népek tengerében „egyedül vagyunk”. Éppen Széchenyi István, a „legnagyobb magyar” írt kelet népének e végzetes magányosságáról. Úgy tűnt, hogy ez a szomorú igazság az igazi oka minden szorongatásunknak, sorsszerű balsorunknak.

Csak hogy ez a szomorító tétel téves, nem hogy egyedül lennénk, hanem az Eurázsia középső sávján végigvonuló hatalmas területnek úgyszólván minden népével rokonok vagyunk, a messzi Kelettől, a távoli Nyugatig. Természetesen a rokonság fogalmát nem szabad leszűkítenünk a nyelvrokonságra! Népünk „alapokmánya” a Vérszerződés. Benne ötvöződött egy néppé hét (vagy tíz) törzsünk más-más múltú népe, az Álmos által „őshazából magával hozott” szövetséges népeknek „megszámlálhatatlanul nagy sokaságával”. Béla király névtelen jegyzője ír ekként a Szittyaföldről új honalapításra induló magyarokról. Hét törzsünk mindegyikének megvolt a messze őskorba nyúló története, nemkülönben a csatlakozott sokaságnak is. De a honfoglalás után is sokan csatlakoztak hozzánk kelet, észak, nyugat és dél népei közül, ugyancsak „megszámlálhatatlanul”. Így kovácsoldott, ötvöződött egybe a magyar nép. A folyamatot siettetette egy régi, szívós szokás: az idegenből való házasodás (exogámia) törvénye.

Nehéz ma már mindazon szálakat felfejteni, amelyek végigvonnak népünk színes történelmében. E nehézség egyik oka, hogy maguk a belénk olvadt népek elfelejtették őstörténelmüket. Ebben kivételek a székelyek, akik kitartóan őrzik „Attila népének” hagyományát. A kunoknak, jászoknak, palócoknak megmaradt származástudatuk, az úzok, besenyők, blakok elfelejtették őskorukat, vagy egyáltalán azt is, hogy valaha is külön nép voltak! E népeknek nagyon-nagyon ritkán bukkannak fel szegényes nyelvtörödékeik, ám régen kihalt nyelvüket már nem értik a ma élő utódok.

Bármennyire is tökéletes a magyar nép ötvözete, mégis szép és helyes dolog különböző népelemeink őstörténetének nyomozása. Ez szabadít ki a nyomasztó „egyedül vagyunk” érzéséből, amely a lehangolódott és hitüket vesztett legjobbjainkat oly gyakran emésztette.

Ez a könyv azt a feladatot vállalta, hogy ötvöződésünk történetének egyik tényezőjét megvilágítja magyarrá edződött népünk előtt, s azok előtt is, akikben még él egykori különvultunk öntudata. A honfoglalás után hozzánk költözött, csatlakozott, letelepített keleti népeket ismeri meg belőlük az olvasó. Ezek történelmében sok még a fehér folt, a bizonytalanság, ezért néhol nem teljes az egyetértés a tudós szerzők közt sem. A kutatás jelen állapotában ezeket a bizonytalankodásokat, sőt ellentmondásokat el kell viselnünk, s el kell viselje az olvasó is. Éppen e népek múltjának bizonyos összemosódása miatt a szerzők munkáiban is bizonyos átfedések keletkeztek.

Történelmünk folyamán hol harcos, hol békés telepesként, hol határórként, hol iparosként, hol pásztorként, hol földművesként, hol megőrizve önálló szervezetüket, hol szétszórva és hamar beolvadva gazdagították népünket. Kiváló nagy emberek éppúgy kinőttek soraikból, mint becsülettel dolgozó kétkézi munkások. Mivel hazánk területe nyugat felé az utolsó nagy füves pusztaság (sztyepp), történelmünk előtt és történelmünk első századaiban törvényszerű volt, hogy a keletről érkező állattartó népek ide sodródtak. Ne feledjük, végeredményben mi is ezek közé a népek közé tartozunk: a honfoglalást megelőzően mi is a

keleti sztyeppéktől a Kárpáti-medencéig vezető „népek országútját” jártuk.

A magyar népre vonatkozó régi, egykorú írott források közül itt kettőre hivatkozunk, amely egyrészt népi tarkaságunk tényét, másrészt a befogadás államalkotói bölcsességét képviseli. Az első forrás Ibrahim ibn Jakub al Israili spanyol származású arabul író zsidó kereskedő és utazó híradása. Ő 955–56-ban Kijevből hazájába tartva leírta a prágai vásárt, ahová „a türkök országából mohamedánok, zsidók és türk kereskedők jöttek”, hogy áruikért rabszolgákat, ónt és prémeket cseréljenek. A mohamedánokat és a zsidókat a kutatás általában a honfoglalóhoz csatlakozott kálizokhoz sorolja. Feltehetőleg ők közvetítették az arab világkereskedelem áruit hazánkba is, s ez magyarázná a hazánkban talált arab ezüstdirhemek megjelenését is. Mindez egyszerű ténymegállapítás népünk X. századi összetettségéről. Ezzel szemben István királyunk Intelmeinek VI. fejezetében megtaláljuk az idegenek befogadásának hatalompolitikai indokolását. Íme: „A vendégek befogadásáról és hasznáról. Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot erősíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő...” (Kurcz Ágnes fordítása).

Jöttek is seregestől nyugati lovagok és hadinépük, keletiek, kik egykor elkeseredett ellenségek voltak, hittérítők, harcosok, földművesek, határvédők, zsoldosok, városlakók és kereskedők, keresztények és pogányok. Voltak egy tömbben betelepülők és szétszórtan helyet kapók. De mindegyikük sorsa azonos lett, a magyar nép magába olvasztotta őket. Kivételek a peremekre, határookra, telepedett vagy beszivárgott népek, akik mindmáig megőrizték nemzetiségüket. Ám voltaképpen nem is helyes nemzetiségekről beszélni, mert az az értelem, amit ma vallunk, akkor ismeretlen fogalom volt. Helyesebb az Intelmek gondolatát észben tartva, inkább kereskedőkről, földművesekről, zsoldosokról, pásztorokról, hittérítőkről, bányászokról beszélnünk, akiknél mindegy volt, hogy milyen nyelven szóltak. Foglalkozá-

suk miatt kaptak helyet a magyar államban. Egykori ellenségek, majd oltalomkeresők, városlakók vagy állattenyésztők voltak közöttük. Építkezők vagy legeltetők jöttek a középkori magyar néphez. Némelyek a mai napig büszkén őrzik az eredetükről szóló legendákat, mások hírneve elenyészett a magyar nyelvben, csak a történeti kutatás adhat felvilágosítást eredetükről, számukról, életvitelükről.

Legtöbbször a történelemoktatásunk is megfélemlített. Pedig az ő őstörténetük és hazai életük szerves része a magyar nemzet történetének. Illendő lenne, ha e könyv tanulságai bekerülnének iskoláink történelemkönyveibe és szerves részévé válnának nemzeti tudatunknak.

E könyv jeles szerzői figyelmüket általában az Árpád honfoglalása utáni időkre terjesztették ki. Ám Árpád népe nem lakatlan területet szállt meg, hanem népes országot foglalt el. Itt találta például a kései Avar birodalom onogur tömegeit (az első honfoglalókat?), amelyek számban sokszorosan felülmúlták új uraik népét. Itt találták a peremek hegyes területein a korai szláv nemzetségeket, Erdélyben a blakokat, ezt a karluk-török népet. De az avarok sem voltak egységesek: a koraiak közt nagyszámú bolgár, a csatlakozott tarniach, kotzager és zabender népek éltek. A késeiek is legalább három népből ötvöződtek: egy belső-ázsiaiából, egy Káma mentiből és egy kaukázusiából (ez volt a vezetőréteg, az onogurok törzse). A honfoglalóknál is számolnunk kell azzal, amit Anonymustól tudunk, az Álmoshoz csatlakozott „szövetséges népeknek megszámlálhatatlanul nagy sokaságával”. Feltehető, hogy e „sokaságot” éppen a vérszerződés ötvözte a magyar népbe, sőt talán még akkor sem szakadunk el a valóságtól, ha egyik-másik törzsünk eredetét is közöttük keressük.

A keleti lovas népek nem kedvtelésből vagy valamiféle hajlamból áramlottak hazánk területére, hanem mert ez volt nyugat felé a ligetes sztyepp utolsó szigete. Talán egy bronzkori lovas néppel kezdődik soruk, aztán folytatódik a kimmerekkel, szkítákkal, szarmatákkal, a tovább vonuló gótokkal, hunokkal, avarokkal. Az életföldrajzi tájról, amelyet itt kerestek és találtak meg, Somogyi Sándor így ír a Magyarország története I. kötetében: „A

honfoglaló magyarságot életmódja az erdős sztyepp és a sztyepp átmeneti erdősávjához kötötte. Elsősorban ilyet keresett az új hazában is... Árpád magyarjainak megtelepedését sem a véletlen, vagy a fejvesztett menekülés okozta, hanem ez az életföldrajzi sorsszerűség. Ez kapcsolta földünket a keleti sztyeppék világához.”

Egy példával szeretném érzékeltetni, hogy középkorunkban – nemcsak a miénkben – hiányzott az a népi-nemzeti felfogás, amely a XIX–XX. század terméke. Az embereket, családokat, nemzetségeket, népeket munkájuk után ítélték meg, pontosan úgy, ahogy az Intelmek mondta. A példát a besenyő betelepülésről veszem. A besenyők és magyarok halálos ellenségek voltak. Ők vertek ki korábbi hazánkból, elpusztítva szállásainkat, elrabolva vagy megölve az otthon levő asszony népet, a gyermekeket és az öregeket. Jó ötven évvel ezután Bátorbanszületett Konstantin császár még így ír kapcsolatunkról: „A türkök (ez a nevünk a bizánciaknál L. Gy.) nemzetsége... nagyon retteg és fél az említett besenyőktől minthogy gyakran szenvedett tőlük vereséget, és már-már a teljes pusztulás szélén volt...” Ezért amikor a bizánci császár szövetséget ajánlott, hogy a türkök őrizzék ki a besenyőket lakóhelyükről: „... a türkök összes fejei egyhangúlag felkiáltottak, hogy »mi nem kezdünk ki a besenyőkkel, mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország, nagyszámú nép és gonosz fickók.«”

A besenyők történetét e kötetben Pálóczi Horváth András dolgozta fel mindenre kiterjedő figyelemmel. Hozzátennivalóm e kitűnő tanulmányhoz nincsen, csak a fenti idézetek nyomán megkérdem, hogyan lehetséges, hogy a X–XI. századi Magyarországon annyi helyen találunk besenyő településeket? Az utat Taksony besenyő házassága egyengette, és a besenyőknek az úzoktól elszenvedett veresége a világtájak felé szórta szerteszét a besenyők javarészét. Határvédelemre szerződtek őket a bizánciak, de a Kijevi Rusz is – és a magyarok is! Kiváló harcosok voltak, edzett katonák és még saját véreik ellen is hűek maradtak a befogadó, zsoldba fogadó országhoz. Hiszen nemcsak a nyugati végekre telepítették őket, hanem az Ojtozi-szoros védelmére – éppen a besenyők és úzok ellen – vagy a Vöröstorony-szoroshoz

(terra blakorum és bissenorum), nagyrészt a bizánci szolgálatba szegődött besenyő csapatok ellen. A támadások következtében szétesett népeknél, nem volt meg az összetartozás tudata, felülkekedett a megélhetés gondja. Emlékük elenyészett, csak a történelmi kutatás tartotta fenn. Illyés Gyula például büszke volt besenyő származására, ám ez nála nem ősi soron hagyományozott népi tudaton nyugodott, hanem a történetírók írásain. Sajnos nem tudunk semmit befogadásuk feltételeiről (területadás, zsold, kötelezettségek és jogok).

A tudományos megismerést a nemes vita viszi előbbre. Ez nem jelenti a vitatárs lebecsülését, sőt inkább megbecsülését; az igazság felé vezető úton társként beszélgetünk nemzetünk múltjáról. Ezeknek jegyében fűzők gondolatokat Balás Gábornak a székelyek történetéről írott fejezetéhez. Ő is, én is heted, talán hetvenhated íziglen székelyek vagyunk, így tehát a vita „családban marad”. A kitűnő szerző ugyanis egyenlőséglelet tesz a késő avar kori griffes-indás települések és a székely települések közé, mintha a griffes-indás nép teljes egészében székely lett volna. (Róluk tudni kell, hogy 670 táján telepedtek be hazánkba és onoguroknak nevezték őket.) Balás Gábor e gondolatának elindításában talán nekem is részem volt, amikor a kettős honfoglalás feltevésének kidolgozásakor a székelyeket is az első honfoglalás népének tartottam. A griffes-indások népének legalább három rétege van, az egyik – a vezető onogur réteg – a Kaukázusból való, és régészeti leletei erősen bizánci színezetűek, a másik – a mongolos réteg – Belső-Ázsiából való, a harmadik pedig a Káma vidékéről. Talán-talán e hármasság nyomát őrizné a székely nép hármasság tagozódása (trium generum siculi). A székelységben valóban vannak nyelvjárás-szigetek, amik – talán – más-más származásra utalnak. Először Nagy Géza, majd utána többen és legutóbb Benkő Loránd országszerte találtak megfelelőket e nyelvjárásokra, s úgy vélték, hogy a székelységet e szórványokból telepítették volna Erdélybe, mint határőröket. Feltűnő azonban, hogy sem az okleveles szövegekben, sem a nép emlékezetében semmiféle telepítés emléke nem őrződött meg. Pedig a feltevések szerint ezek a telepítések az Árpád-házi királyok alatt történtek volna. Tisztán kutatás-módszertani szem-

pontból két kérdés vehető itt fel: először is, ha az országok különböző részein megtalálhatók a különböző nyelvjárásai sajátosságok, ez semmiképpen nem bizonyítja, hogy áttelepítették volna onnan a népet, hanem éppen azt, hogy ott maradt! Hiszen, ha elköltöztek volna, nyelvi nyomuk nem marad! Azt pedig aligha tehetjük fel, hogy mindenhol csak a népesség egy részét telepítették volna el, a többi pedig helyben maradt, különösen ha feltennők – mint ahogyan feltették –, hogy a telepítés katonai célú lett volna. Akkor bizony áttelepítették volna őket családostól, barmostól. Felmerülhet azonban egy másik feltevés is. Nevezetesen, hogy a szétszórt szórványokat az erdélyi tömbből telepítették szét. Ez feltűnésmentesebb lehetett, mint egy nagy nép vándorlása! Ezek szerint nem Erdélybe, hanem Erdélyből történt volna a telepítés, és nem nagyobb tömegekben, hanem nemzetségekben, családokban. Az Erdélyen belüli lassú keletre húzódásnak megvannak a nyomai, itt nincs is semmi ellenvetésnek helye. Végezetül is meggyőződésem, hogy a székely kérdés, csakis a többi magyar törzsi helynév keletkezésével együtt oldható meg. A települések szétszórtsága éppen olyan, mint többi törzsneveinknél! Hogy ez Árpád honfoglalása utáni, vagy amint a székelyek hiszik – s magam is – a 670-es honfoglalás korában létező tízes szervezet emléke, az a jövő kutatás szép feladata.

E rövid bevezető kapcsán megemlíteném még, hogy kiváló nyelvtudósaink évszázados munkával megalkottak egy magyar őstörténetet, a különböző ótörök, bolgár-török, iráni, kaukázusi és más „kölcönszavak” alapján. Arra gondoltak, hogy ezek a szavaink, ezekkel a népekkel való érintkezés, szomszédság „hatására” kerültek nyelvünkbe. Felvetődik azonban a kérdés: vajon nem a magyarságba ötvöződött eurázsiai népek nyelvi emlékeit őrzik e szavak? Erre többen gondoltak már, s magam is erre felé tájékozódok. Voltaképpen minden nép arculata a másokkal való keveredés során alakult ki. Mi sem vagyunk kivételek, de öntudatunk keményedik, látván, hogy mindezek magyarrá váltak, az Árpádok, Mátyás, Rákóczi, Petőfi, Bartók népévé lettek, amely „egy nemzetnél sem alábbvaló”. (Zrínyi)

A keletről betelepedett népek között ebben a kötetben nem szerepel a zsidóság. Láttuk pedig, hogy már a X. században szó esik róluk. Lehet, hogy a kabarokkal jöttek be, s nagyobb arányú betelepedésük talán Taksonynak egy besenyő hercegnővel kötött házasságával kezdődik. Tonuzoba sem magában jött, hanem hozta hadinépét. A kazárok zsidó hitre térése nyomán e betelepülők egy része zsidó lehetett. De az itt talált késő avar – onogurok közt is lehetett zsidó település. Nemrégiben Dunacsév (Čelarevo) községben az avar temetőben találtak jó néhány menorás (hétágú gyertyatartó) téglarajzot, talán éppen a kazáriai térítés nyomai ezek. Zsidó helynevek nem maradtak, amiből arra következtethetünk, hogy nem népi áttelepülés volt, hanem talán kisebb csoportok, családközösségek települtek át az arab világkereskedelem képviselőiként. Hazánkban elég sok X. századi arab pénzt (ezüstdirhemek) találtak. Visszatérve a kabar-kazár kérdésre, meg kell említenem egy világsikert aratott könyvet; Artur Koestler: *Der dreizente Stamm*, 1976. Eszerint a közép-európai zsidóság nem a bibliai nép utóda, hanem az áttért kazároké. Akár így, akár amúgy, ebben a könyvben mindenképpen helye lenne a keleti népek közt. A könyv eredeti tervezésekor, a szerzők felkérésekor nem számoltak ezzel, s így én, az időközben elhunyt Szombathy Viktor munkájának örököse már nem tudtam ezen segíteni. Egy következő kiadásnál ez feltétlenül pótlendő.

Néhány szó a könyv szerkesztéséről és a képek válogatásáról. A keleti lovas népek hazai régészeti hagyatékát még nem ismerjük, vagy még nem ismertük fel. A leletekről tehát még nem közölhetünk képeket. A kun vezérsírok leletei pedig a későgótika udvari műveltségének termékei. Így leginkább a Magyarság Néprajzában Horváth Jenő által festett életteli viseleteire támaszkodva mutathattuk be az egykori letelepedett telepések mai utódainak különböző viseleteit. A településtérkép Hansgerd Göckenjan, a székely térkép pedig Balás Gábor munkájából való. Már utaltam arra, hogy mivel e népek történetében is sok az egybemosódás, akként a szövegek is gyakran fedték egymást. A szerzők megértő segítségével sikerült az egyébként zárt dolgozatokból az azonos részeket kiküszöbölni.

Végezetül fel kell hívnunk olvasóink figyelmét arra, hogy az utóbbi időben két olyan könyv is jelent meg, amely részletesen tárgyalja a nálunk megtelepedett keleti népeket. Czeglédy Károly: *Nomád népek vándorlása Napkeletől Napnyugatig* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 8. Budapest, 1969) és Rásonyi László: *Hidak a Dunán* (Gyorsuló idő, 1981). De ezeken kívül is sok részlettanulmány látott napvilágot, például Ligeti Lajostól, Györffy Györgytől és részben e könyv szerzőitől.

László Gyula